

PRZEBIEG DYSKUSJI

1. W dyskusji nad ogólnymi problemami wielkiego kryzysu gospodarczego lat 1929—1935 i jego miejscem w dziejach I połowy XX wieku (ref. T. Jędruszczak) — dominował pogląd, że kryzys odegrał wybitną rolę w tym okresie, choć padło również ostrzeżenie, by nie przeceniać jego znaczenia (J. Żarnowski). Wydaje się przeto uzasadnione precyzyjne wydzielenie tych zjawisk, które kryzys spowodował, które zintensyfikował zasadniczo i w sposób decydujący, choć już wcześniej występowały w postaci załączkowej, na które wywarł pewien wpływ, wreszcie tych, które miały miejsce w okresie kryzysu, ale których związku z kryzysem zupełnie nie dostrzegamy, albo związek ten był nikły.

Przede wszystkim kryzys zaciążył mocno i negatywnie na całym okresie międzywojennym, który — jako całość — może być określany mianem okresu kryzysowego (J. Łukasiewicz). Równocześnie jednak nie należy zapominać, że w okresie tym powstały nowe przesłanki rozwoju ekonomicznego w przyszłości, podczas II wojny światowej i po tej wojnie, a mianowicie ważne elementy infrastruktury (komunikacja i transport) oraz ukształtowała się nowa baza technologiczna (elektrotechnika, chemia, przemysł samochodowy) (I. Berend).

Kryzys zapoczątkował nowy etap w dziejach kapitalizmu. Po kapitalizmie wolnokonkurencyjnym, następnie po kapitalizmie monopolistycznym (stadium imperialistyczne), kryzys dał początek epoce kapitalizmu monopolistyczno-państwowego. Ten nowy etap wiąże się ze wzrostem roli i nowymi funkcjami państwa. W tej kwestii wypowiedziana została odmienna opinia, że dopiero kryzys położył kres kapitalizmowi wolnokonkurencyjnemu, który funkcjonował do tego czasu (I. Pietrzak-Pawłowska).

Podkreślano cykliczność rozwoju kapitalizmu (Z. Landau) oraz wpływ ogólnego strukturalnego kryzysu kapitalizmu na szczególną ostrość kryzysu 1929—1935. Poprzednie kryzysy były kryzysami w ramach systemu, ten kryzys był kryzysem systemu jako całości (G. Ranky).

Żywą wymianę zdań wywołało zagadnienie wpływu warunków wytworzonych przez kryzys na objęcie władzy przez Hitlera w Niemczech w 1933 r., a co za tym idzie — na genezę II wojny światowej. Jeżeli do tego dodać, iż wielu poważnych badaczy widzi źródło kryzysu w następstwach I wojny światowej, to można uznać kryzys za ogniwo łączące obie te wojny. Obok głosów aprobaty dla tej tezy (P. Łossowski), zgłoszono pewne wątpliwości (J. Żarnowski, R. Wapiński). W. Ruge stwierdził, że faszyzm wystąpił już w Niemczech Weimarskich na długo przed kryzysem, choć dopiero kryzys stworzył Hitlerowi sytuację dogodną do objęcia władzy. Charakterystyczne, że w czasie gdy Hitler przejął władzę, zjawiska kryzysowe zaczęły w Niemczech ustępować.

Tezę o tym, że kryzys pobudzał i podsycał nacjonalizmy uzupełniono tezą, że tendencje nacjonalistyczne powodowały i pogłębiały zjawiska kryzysowe. Nacjonalizm był jedną z przyczyn kryzysu, a to dlatego, że nowe osiągnięcia techniczne wymagały współpracy międzynarodowej, czemu na przeszkodzie stanęły wpływające z pobudek nacjonalistycznych tendencje autarkiczne (I. Berend). Używanie terminu nacjonalizm może prowadzić do nieporozumień, konieczna jest tu większa

precyzja. Rozróżniać trzeba między nacjonalizmem a szowinizmem i skrajnym nacjonalizmem. Precyzja sformułowań i cieniowanie są tu możliwe i uzasadnione (R. Wapiński).

Kryzys przyniósł ze sobą załamanie się liberalizmu i tradycyjnego parlamentaryzmu (R. Wapiński).

2. Podczas dyskusji nad ekonomicznymi aspektami kryzysu (ref. Z. Landau) wiele uwagi poświęcono problemowi mierzenia nasilenia kryzysu. Propozycja referenta, by za tego rodzaju miernik przyjąć poziom cen hurtowych wywołała polemikę i kilka innych kontrpropozycji. Proponowano wskaźnik inwestycji (H. Jędruszczak), wskaźnik spożycia (Orczyk) oraz wskaźnik kompleksowy opracowany na Węgrzech (I. Berend). Zauważono, że autor referatu nie docenił roli państwa (H. Jędruszczak, G. Ranky), z czym zgodził się on, dając temu wyraz w wypowiedzi zamykającej dyskusję. Pogląd zaprezentowany w referacie, że kryzys ma swe źródło w załamaniu rolniczym, nie uzyskał powszechnej aprobaty (polemika J. Łukasiewicza). Podkreślono natomiast dużą rolę kryzysu finansowego, który został potraktowany przez Referenta jako zjawisko wtórne.

I. Pietrzak-Pawłowska postulowała rozpatrywanie ekonomicznych aspektów kryzysu w zależności od jego przebiegu w różnych strefach geograficznych (Europa, Europa Środkowo-Wschodnia, kraje pozaeuropejskie). Zwróciła uwagę, że przed I wojną światową ziemie polskie nie były strefą opóźnioną w stosunku do reszty Europy Środkowo-Wschodniej, opóźnienie wystąpiło w latach międzywojennych, obciążonych przez kryzys 1929—1935.

Dyskusja potwierdziła tezę autora referatu, że kryzys spowodował wzrost roli gospodarczej kół wojskowych i politycznych w poszczególnych państwach. W tym związku przypomniano znaczenie zbrojeń (M. Koźmiński). Powtórzono też znaną charakterystykę kryzysu 1929—1935 jako kryzysu nadprodukcji.

Wiele miejsca zajęły problemy kryzysu w rolnictwie. Mówiono o trudnościach mierzenia przebiegu tego kryzysu, o niedostatecznych badaniach nad tą problematyką (J. Łukasiewicz), o zróżnicowaniu przebiegu kryzysu rolnego w różnych krajach (Orczyk). R. Wapiński zaproponował jako miernik nasilenie kryzysu rolnego — intensywność napływu produktów ze wsi.

G. Ranky podjął próbę porównania przebiegu kryzysu na Węgrzech i w Polsce. Mimo zbliżonej struktury gospodarczej obu krajów, zaznaczyły się poważne różnice w spadku produkcji na skutek kryzysu. Jakie było ich źródło? Zdaniem Z. Landaua — te różnice w sytuacji Polski i Węgier wynikały z łagodniejszego przebiegu kryzysu w węgierskim rolnictwie aniżeli w rolnictwie polskim.

3. Ocena stosunków międzynarodowych i problemów ustrojowych w okresie kryzysu (ref. M. Nowak-Kiełbik) wzbudziła kontrowersje, które skupiły się głównie wokół pytania: Czy — bądź o ile — kryzys wpłynął na stosunki międzynarodowe? Odpowiedzi na to pytanie były bardzo różne: R. Wapiński: „Nie dostrzegam wpływu kryzysu na stosunki międzynarodowe”. M. Turlejska: „Kryzys wzmocnił zmiany w sytuacji międzynarodowej”. M. Wojciechowski: „Kryzys przyspieszał albo hamował, ale nie miał mocy sprawczej”. W. Balcerak: „Najważniejsze decyzje w sprawach międzynarodowych podejmowano nie w oparciu o przesłanki ekonomiczne, lecz o przesłanki polityczne”. M. Koźmiński: „Potrzebne są dowody, że kryzys oddziaływał na sytuację międzynarodową”. St. Sierpowski: „Sytuacja międzynarodowa po kryzysie była odmienna od tej sprzed kryzysu, a więc rola kryzysu jest widoczna”. P. Łossowski: „Kryzys wywarł wyraźny wpływ na sytuację międzynarodową: stanowił ważny element genezy II wojny światowej, odegrał rolę

w stworzeniu warunków ułatwiających Hitlerowi objęcie władzy, spowodował zmniejszenie się znaczenia Ententy i wzrost pozycji Niemiec i ZSRR, ukształtował sytuację, w której małe i średnie państwa zyskały na znaczeniu, zaktywizował sprawę mniejszości narodowych”.

Nadto zwrócono uwagę na zmianę w toku lat kryzysowych systemu międzynarodowego w zakresie funkcji wielkich mocarstw i z dwubiegunowego na wielobiegunowy (M. Turlejska). Podkreślono, że nowe badania wykazują, iż amerykańska polityka izolacjonizmu wobec Europy była tylko pozorna, w rzeczywistości USA były w Europie przez cały czas obecne (M. Wojciechowski). Sporo mówiono o pakcie czterech, traktując go jako pierwowzór porozumienia monachijskiego z 1938 r. i jako czynnik, który wpłynął na zawarcie przez Polskę paktu nieagresji z Niemcami 26 stycznia 1934 r. (St. Sierpowski).

Zamykając dyskusję nad swoim referatem M. Nowak-Kiełbikowa stwierdziła, że postawione przez nią pytanie o wpływ kryzysu na stosunki międzynarodowe zostało podjęte w licznych wypowiedziach. Są poważne argumenty przemawiające za wpływem kryzysu na stosunki między państwami, jednakże wiele spraw wymaga jeszcze zbadania, ażeby uzyskać odpowiedź na pytanie, czy bądź o ile kryzys gospodarczy 1929—1935 oddziaływał na stosunki międzynarodowe.

W tym kontekście i przy innych okazjach — uwypuklano wybitną międzynarodową rolę ZSRR.

4. W toku dyskusji nad przemianami społecznymi w okresie wielkiego kryzysu i społecznymi następstwami kryzysu (ref. H. Jędruszczak) koncentrowano się głównie nad problemami świadomości.

Kryzys spowodował różne zmiany w strukturze społecznej ludności wielu krajów. Nastąpiły przesunięcia w prestiżach, np. spadek prestiżu wielkiej finansjery. Z oceną tą nie wszyscy się zgodzili (Kaczyńska). Szczególnie doniosłym społecznym następstwem kryzysu było bezrobocie na niespotykaną dotąd skalę. Teza o wyjątkowym znaczeniu bezrobocia wywołała dyskusję (Z. Landau). Choć państwo zachowało nadal swój charakter klasowy, jednak — na skutek kryzysu — przypadły mu w udziale nowe funkcje społeczne (J. Żarnowski, W. Ruge, G. Ran-ky). Kryzys wpłynął hamująco na ruchy migracyjne w skali międzynarodowej, bowiem wprowadzono tu liczne ograniczenia (H. Janowska).

Pojawiła się w latach 1929—1935 grupa społeczna tzw. menedżerów, której wpływy z każdym rokiem nabierały na znaczeniu i wzrastają do dziś. (Konieczne jest zróżnicowanie między technokratami a burżuazją — J. Żarnowski).

Interesujące jest falowanie nastrojów mas robotniczych i chłopskich. Obok przejawów wzrostu aktywności i dynamizmu w walkach społecznych obserwuje się, zwłaszcza w środkowej fazie kryzysu, wyraźny spadek napięcia nastrojów, a nawet apatię. Oczywiście postawa i nastroje mas kształtowały się różnie w poszczególnych krajach, wszędzie jednak występują w tym zakresie wahania. W dyskusji wskazywano na te różnice (np. W. Ruge) oraz na potrzebę rozróżniania między nastrojami rozdrażnienia i apatii (R. Wapiński).

Żywe zainteresowanie wywołała problematyka kultury i pytanie, czy i o ile kryzys zrodził nowe problemy w twórczości kulturalnej. Na pewno wpłynął na percepcję kultury. Jeżeli nawet można spierać się czy pewne zjawiska w zakresie kultury jak np. egzystencjalizm czy pesymistyczne wizje przyszłości istniały już wcześniej, nie sposób jednak nie dostrzec, że doświadczenia najpierw wielkiego kryzysu, a następnie II wojny światowej nie pozostały tu bez wpływu. Z. Landau negował wpływ kryzysu na kulturę, sugerował istnienie jedynie zmian ilościowych. Szeroki zakres zaproponowanych do dyskusji zagadnień z zakresu kultury i świa-

domości spowodował sugestią o potrzebie koncentracji i ograniczenia chronologicznego (J. Żarnowski).

I w tym kontekście poruszono ponownie problem nacjonalizmu jako instrumentu politycznego oraz sprawę propagandy i jej oddziaływania na społeczeństwo (M. Pollack). Różną funkcję spełniały nacjonalizmy — wewnętrzny i zewnętrzny w życiu międzynarodowym (R. Wapiński). Nawiązując do poruszonych problemów propagandy — M. Koźmiński postulował szersze uwzględnienie roli prasy i radia. Poza tym ten sam mówca wyraził pogląd, że kryzys warunkował doraźne przemiany społeczne, a nie długofalowe.

W słowie końcowym H. Jędruszczak podkreśliła, że w wypowiedziach znalazło się wiele nowych, istotnych zagadnień, jak np. zmiany w prestiżach społecznych. Broniła oceny zawartej w referacie o fluktuacjach w nastrojach mas ludowych i o występowaniu obok nastrojów walki i buntu również apatii. Jest zdania, że problematyka świadomości i myśli społecznej wymaga specyficznego traktowania w tym sensie, że różne koncepcje, idee i poglądy ujmować trzeba w całości, unikając dowolnego wrywania z kontekstu fragmentów. Nadto trzeba pamiętać, że myśl społeczna żyje do pewnego stopnia własnym, autonomicznym życiem, nie można tu w sposób uproszczony szukać uwarunkowań społecznych, czy gospodarczych. Uwarunkowania te istnieją, ale przebiegają one przeważnie zawiłymi drogami.

Polemizując z postulatem zawężenia chronologicznego i koncentracji na wybranych tylko kwestiach wypowiedziała opinię, iż właśnie szerokie ujęcie różnorodnych zagadnień, z ukazaniem ich związków i uwarunkowań może prowadzić do poważnych naukowych wyników o znaczeniu generalnym. Nagromadzony w nauce materiał szczegółowy wymaga uporządkowania i uogólnienia. Szczegółowa wiedza, jakkolwiek nieodzowna i konieczna — nie może być celem samym w sobie, lecz jedynie etapem do większych konstrukcji myślowych, które prowadzą do zrozumienia rzeczywistości historycznej.

5. Ostatnim w kolejności problemem były konflikty społeczne i polityczne w okresie wielkiego kryzysu oraz walki klasowe. Problematykę robotniczą przedstawił J. Tomicki zaś problematykę chłopską — J. Borkowski.

Z. Landau ocenił oba referaty jako interesujące. Podjął dyskusję z niektórymi poglądami J. Borkowskiego, a zwłaszcza z oceną społecznych aspektów spadku cen zboża. Żywą wymianę zdań wywołała sprawa stosunków między miastem a wsią w latach kryzysu oraz ocena utopijnych dążeń niektórych odłamów ludności wiejskiej i części chłopskich działaczy (I. Berend, H. Jędruszczak). O stosunkach między socjalistami a komunistami — w nawiązaniu do referatu F. Tomickiego — mówił W. Ruge. Nadto w dyskusji zabierali głos: A. Zakrzewski, G. Ranky i R. Wapiński. Ten ostatni postulował pogłębione badania nad sprawami wsi.

Odpowiadając swym polemistom, J. Borkowski stwierdził, że skrótkowe ujęcie tego referatu doprowadziło do pewnych nieporozumień w dyskusji. Gdyby mógł przedstawić pełną, rozwiniętą wersję — na pewno tych nieporozumień dałoby się uniknąć. Nadto wyraził pogląd, że niektórzy dyskutanci nie dostrzegają w wystarczającym stopniu specyfiki wsi polskiej.

Rekapitułując całość obrad, niżej podpisany stwierdził, że w świetle referatów, koreferatów, komunikatów i dyskusji nasuwa się konkluzja, że w czasie kryzysu i pod jego wpływem zrodziły się następujące ważne zjawiska: nastąpił koniec ery kapitalizmu monopolistycznego i zrodził się kapitalizm monopolistyczno-państwowy z nową rolą i nowymi funkcjami państwa, co oczywiście nie zmienia klasowego charakteru państwa kapitalistycznego; nastąpiły zmiany w tempie rozwoju poszczególnych krajów, co doprowadziło do zaostrenia nierównomierności w rozwoju

między głównymi mocarstwami kapitalistycznymi; pojawiło się — po raz pierwszy na taką skalę — masowe bezrobocie z licznymi społecznymi, politycznymi i gospodarczymi konsekwencjami tego faktu; nastąpiło ograniczenie migracji w płaszczyźnie międzynarodowej; powstała i zaczęła rozwijać się warstwa menedżerów, której znaczenie w następnych latach poważnie wzrosło, tak dalece, że niektórzy badacze na zachodzie mówią dziś o menedżerskim kapitalizmie, z czym notabene marksiści prowadzą zdecydowaną polemikę; kryzys stworzył warunki, w których stało się możliwe objęcie władzy w Niemczech przez Hitlera, co oznaczało zwycięstwo kierunku stawiającego na wojnę i co do wojny doprowadziło; kryzys przyniósł załamanie się, a przynajmniej osłabienie liberalizmu i parlamentaryzmu; kryzys zaciążył negatywnie na całym okresie międzywojennym i sprawił, że wyniki ekonomiczne tego dwudziestolecia w skali światowej prezentują się niezwykle skromnie, choć jednocześnie dwudziestolecie to przyniosło pewne osiągnięcia, bez których późniejszy burzliwy rozwój byłby niemożliwy. Oczywiście wyliczenie to nie wyczerpuje wniosków naukowych płynących z dyskusji. Próbuje ono ująć jedynie główne zagadnienia.

Które problemy trzeba ocenić jako szczególnie sporne? 1) Czy — bądź w jakim stopniu wpłynął kryzys na zmiany struktury społecznej, świadomości i kultury. 2) Czy w masach ludowych w pewnych okresach wystąpiły przejawy apatii czy też nie? 3) Jaką rolę odgrywało państwo w kwestiach społecznych, zwłaszcza w końcowej fazie kryzysu i w okresie pokryzysowym? 4) Jak traktować kryzys 1929—1935 jako przedmiot badań: czy w interesie uzyskania pogłębionych wyników koncentrować na nim uwagę z pominięciem całości okresu międzywojennego, czy też traktować go jak nierozłączny fragment dwudziestolecia i jako główny akcent tej epoki?

W dyskusji zarysowały się dwa istotne mankamenty: za słabo uwypuklono problematykę krajów pozaeuropejskich (może prócz USA) oraz nie poświęcono dostatecznej uwagi genezie kryzysu. Jej mocną stroną było ujmowanie zagadnień w skali powszechnodziejowej oraz próby łączenia w jedną całość różnych aspektów kryzysu: gospodarczego, społecznego, politycznego, kulturalnego i psychologicznego. Podkreślić należy, że były to jedynie próby, bo do rozwiązania tych problemów jest jeszcze daleka droga.

Dyskusja opierała się na marksistowskich podstawach metodologicznych, co wyraża się w ocenie zjawisk i faktów, w pytaniach badawczych i w terminologii.

Przebieg dyskusji był żywy, charakteryzowała ją rzeczowość i polemiczność oraz koncentracja na wybranych, najważniejszych zagadnieniach.

TADEUSZ JĘDRUSZCZAK

ДИСКУССИЯ О ВЕЛИКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ КРИЗИСЕ 1929—1935 ГГ.

25 и 26 ноября 1974 г. в Варшаве, в Институте истории ПАН состоялась дискуссия на тему „Великий экономический кризис 1929—1935 гг. — всеобщие и польские аспекты”. В дискуссии приняли участие около 35 польских историков и 5 зарубежных. Прения велись по следующим пяти вопросам:

1. Общие проблемы великого экономического кризиса 1929—1935 гг. Место кризиса в истории первой половины XX века. Доклад Тадеуша Ендрушача.

2. Экономическая проблематика: причины, ход и последствия кризиса. Доклад Збигнева Ландау.

3. Международные отношения и государственные проблемы в период великого экономического кризиса 1929—1935 гг. Доклад Марии Новак-Келбик.

4. Социальные проблемы в период великого кризиса. Социальные последствия кризиса. Доклад Ганны Ендрушак.

5. Социальные и политические конфликты в период великого кризиса. Классовая борьба в период экономического кризиса 1929—1935 гг. Доклады Яна Томицкого и Яна Борковского.

Цель дискуссии — широко осветить кризис в масштабе всего мира, охарактеризовать состояние исследований, представить особенно спорные вопросы, а прежде всего — выдвинуть проблемы и предложения, связанные с комплексным, всесторонним изучением кризиса, то есть такой его трактовкой, которая бы объединила в единое целое экономику, социальные, политические, культурные, психологические и другие проблемы, показала связи между этими сферами человеческой деятельности и жизни.

Участники дискуссии по-разному датировали начало, а особенно конец кризиса. Иногда называли даты 1929—1939, но чаще всего — 1929—1933 и 1929—1935, а для Польши — 1930—1935.

На основании докладов, содокладов, сообщений и выступлений в дискуссии можно сделать заключение, что великий экономический кризис 1929—1935 гг. был одним из самых значительных событий первой половины XX века. Прежде всего он оказал большое влияние на период между первой и второй мировыми войнами, был в определенной степени — как доказывают многочисленные изучающие его историки — последствием первой мировой войны, а также важным элементом генезиса второй мировой войны. Этот кризис является важным рубежом в развитии капитализма: он означал конец эпохи монополистического капитализма и породил государственно-монополистический капитализм, в котором государство стало играть новую роль и выполнять новые функции, что, разумеется, не изменило классового характера капиталистического государства. Предыдущие кризисы были кризисами в рамках системы, кризис 1929—1935 гг. был кризисом системы как целого. На его обострение повлияло существование социалистического народного хозяйства в СССР, не подвергавшегося конъюнктурным срывам, свойственным капиталистическому хозяйству.

Важным явлением, выступившим во время кризиса, было обострение неравномерности развития главных капиталистических держав. В тот период возникла — впервые в таком масштабе — массовая безработица вместе с многочисленными общественными, политическими и экономическими последствиями этого факта. Трудности отдельных стран стали еще глубже в связи с ограничением миграции населения в мировом масштабе. Вместе с усилением роли государства начала складываться новая прослойка менеджеров, значение которой сильно возросло в следующие годы. Кризис создал условия, в которых стал возможен захват Гитлером власти в Германии, что означало победу политического направления, делавшего ставку на войну, и что привело к войне. Германский фашизм считал войну органическим элементом своей деятельности. Кризис повлек за собой крах, а по крайней мере ослабление либерализма и парламентаризма.

В результате кризиса все межвоенное двадцатилетие характеризовалось весьма скромными экономическими результатами, хотя в то же время это двадцатилетие принесло определенные достижения, без которых последующее бурное экономическое развитие было бы невозможным (транспорт, автомобилизм, химия и т.д.).

В свете дискуссии особенно спорными следует признать следующие проблемы: 1) Влияние кризиса на изменение общественной структуры и изменения в сознании людей и культуре; 2) Изменения настроений народных масс; 3) Общественная роль капиталистического государства, особенно в последней стадии кризиса и в первый период после кризиса; 4) Соотношение кризиса 1929—1935 гг. со всем межвоенным периодом.

В дискуссии, которая носила характер живого и свободного обмена мнениями, кризис трактовался как всемирное (исключая СССР) и многоплановое явление. Кроме названных выше докладчиков в качестве содокладчиков, авторов сообщений и диспутантов выступили, в частности, И. Беренд и Г. Рахки (Будапешт), В. Руге (Берлин), М. Поллак (Вена), госпожа М. Паэстпонефери (Джакарта), а также польские ученые Ю. Лукасевич, Я. Жарновски, М. Войцеховски, Л. Гроссфельд, Р. Вапильски, М. Козьминьски, В. Бальцерак, М. Турлейска и С. Серповски.

A DISCUSSION ON THE GREAT DEPRESSION OF 1929—1935

A discussion on "The Great Economic Depression of 1929—1935, Its General and Polish Aspects" was held at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences in Warsaw on 25—26 November 1974. About 35 Polish historians as well as 5 scholars from abroad participated in this discussion. The debates concentrated around the following five problems:

1. The general problems of the great economic depression of 1929—1935. Its place in the history of the first half of the 20th century. Paper by Tadeusz Jędruszczak.

2. Economic problems: the causes, course and consequences of the depression. Paper by Zbigniew Landau.

3. International relations and constitutional problems in the period of the great economic depression of 1929—1935. Paper by Maria Nowak-Kiełbikowa.

4. Social problems in the period of the great depression. The social consequences of the depression. Paper by Hanna Jędruszczak.

5. Social and political conflicts in the period of the great depression. The economic depression of 1929—1935 and the class struggles. Papers by Jan Tomicki and Jan Borkowski.

The purpose of the discussion was to view the depression from a wide international angle, to characterize the state of research, to bring to the light particularly controversial problems and, above all, to formulate problems and proposals which result from seeking to reach a comprehensive, overall picture of the depression, a picture that would combine into one whole the economic, social, political, cultural, psychological and other aspects and would show relationships between these spheres of man's activity and life.

The various participants in the discussion used different dates to mark the beginning and, especially, the end of the depression. This results from the fact that the duration of the depression varied in different countries. In some cases, the years 1929—1939 have been adopted; most frequently, however, the dates 1929—1933 were accepted or 1929—1935, and for Poland — 1930—1935.

On the basis of the papers, co-reports and bulletins presented, and of the statements made in the discussion, it can be ascertained that the great economic depression of 1929—1935 ranks among the most important events of the first half of the 20th century. It weighed heavily on the period between the two World Wars; it was to a certain extent — as many scholars have demonstrated — a consequence of World War I and an important element in the origin of World War II. The great depression was an important caesura in the evolution of capitalism: it marked the end of the era of monopoly capitalism and it gave rise to state-monopoly capitalism, with a new role and new functions of the State — which,

of course, did not alter the class character of the capitalist State. The previous depressions were crises within the framework of a system, the depression of 1929—1935 was a crisis of the system as a whole. It was rendered more acute by the fact that in the USSR there had come into existence socialist economy which was not exposed to business setbacks of such type as capitalist economy.

An important phenomenon, intensified by the depression, consisted in the fact that economic growth in the main capitalist Powers became ever more unequal. It was at that time that mass unemployment appeared for the first time on such a scale, with the numerous social, political and economic consequences of this fact. The difficulties of the various countries were made greater by restrictions in the migrations of population on the international scale. Along with the growing role of the State, the class of managers began to take shape; in the subsequent years its importance increased considerably. The depression created conditions which made possible the assumption of power in Germany by Hitler; this was tantamount to a victory of the policy staking on war and it did eventually bring about the war. The German fascism considered the war an organic element of its activities. The depression brought a collapse or at least a weakening of liberalism and parliamentarism.

As a result of the depression, the whole two interwar decades were characterized by very meager economic effects; at the same time, however, that period brought certain achievements without which the future brisk economic growth would have been impossible (transportation, motoring, chemistry, etc.).

In the light of the discussion, the following problems must be recognized as particularly controversial: (1) the effect of the depression on the changes in the social structure, in the consciousness of people and in culture; (2) the fluctuation in the public feeling of the masses; (3) the social role of the capitalist State, especially in the final stage of the depression and in the post-depression period; (4) the depression of the years 1929—1935 as seen against the whole interwar period.

In the discussion which had the character of a lively and frank exchange of views, the depression was treated as a worldwide phenomenon (with the exclusion of the USSR) and a multifarious one. In addition to the above-named authors of papers, the following authors of co-reports and bulletins expressed their opinion as well as other participants in the discussion: I. Berend and G. Ranky (Budapest), W. Ruge (Berlin), M. Pollack (Vienna), Mme M. Paestponeforo (Djakarta), Polish scholars: J. Łukasiewicz, I. Pietrzak-Pawłowska, P. Łossowski, A. Zakrzewski, H. Janowska, J. Żarnowski, M. Wojciechowski, L. Grosfeld, R. Wapiński, M. Koźmiński, W. Balcerak, M. Turlejska, S. Sierpowski, and others.